

ALISHER NAVOIYNING “HAYRAT UL-ABROR “ DOSTONINING G‘OYAVIY- BADIY XUSUSIYATLARI

Saidova Mohinur Yoqubjon qizi,

BuxDU Filologiya fakulteti 2-bosqich talabasi

Saidova_Mohinur@mail.ru +998934752506

ANNOTATSIYA. *Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror” asari qomusiy asar bo'lib, uning asosiy qismini tashkil etuvchi maqolat va hikoyatlarda barcha zamonlar uchun o'ta dolzarb bo'lgan barkamol avlod, komil inson haqidagi ulug' mutafakkirning teran axloqiyma'naviy, ijtimoiy-falsafiy mulohazalari badiiy ifodasini topgan.*

KALIT SO‘ZLAR: *“Hayrat ul-abror”, so'fiyona, orifona, iymon, islom, Ibrohim Adham, Robiya Adviya, Abdulloh Ansoriy, Boyazid Bistomiy.*

Alisher Navoiy “Xamsa”sidagi birinchi doston “Hayrat ul-abror” (“Yaxshi kishilarning hayratlanishi”) 1483 yilda yaratilgan edi. Doston 3988 baytdan iborat bo‘lib, 63 bob, 20 maqolat va 20 hikoyatdan tashkil topgan. Shundan Kirish (muqaddima) 21 bobni o‘z ichiga oladi. Dostonning birinchi bobi Qur’oni karimdagi bosh ilohiy jumla “Bismillohir rahmonir rahim” (“Mehribon va rahmli Olloh nomi bilan boshlayman”)ning poetik sharhiga bag‘ishlangan. Bu bob nafaqat “Hayrat ul-abror” uchun, balki umuman “Xamsa” uchun ham kirish vazifasini o‘taydi, chunki keyingi dostonlarda biz bu ilohiy jumlaning uchratmaymiz.

“Hayrat ul-abror” (“Yaxshi kishilarning hayratlanishi”) janr xususiyati va kompozitsiya tuzilishi jihatidan “Xamsa”ning boshqa dostonlaridan tubdan farq qiladi. “Hayrat ul-abror” falsafiy-ta’limiy dostonidir. Bu asarida Navoiy falsafiy, ijtimoiy-siyosiy va axloqiy-ta’limiy qarashlarini bayon etish, kishilarga ta’lim va o‘g‘it berishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ygan. Doston boshdan oyoq orifona ruhda ifodalangan. Navoiy “Hayrat ul-abror”da o‘zi e’tiqod qilgan shayxlar, valiylik siymosini chizib, ular orqali iymon va e’tiqod g‘oyalarini ilgari surgan. “Hayrat ul-abror” dostonidagi maqolat va hikoyatlarda insonni ezgu amallar sohibi bo‘lib, noqisliklardan mosuvo bo‘lishga da’vat etilar ekan, fikrining tasdig‘i sifatida dostonidagi qahramonlar haqiqiy orifona ruhda tasvirlangan. Shuning uchun ham turli ijtimoiy tabaqa vakillari tanlangan. Shoh G‘oziy (Sulton Husayn Boyqaro),

Anushervon odil, Sulton Muhammad Xorazmshoh, Iskandar, Bahrom singari hukmdorlar, Boyazid Bistoniy, Ibrohim Adham, Robiya Adviya, Xoja Abdulloh Ansoriy, Shayx Iroqiy, Imom Faxr Roziy, Abdulloh Muborak, Hasan Robi', Muhammad Porso, Xoja Abu Nasr kabi tasavvuf ahli namoyandalari, shuningdek, darvesh va mehnatkash inson timsoli bo'lgan o'tinchi chol, oddiy xalq vakili hisoblangan ikki vafoli yor, yuksak insoniy fazilatlamini o'zida mujassamlashtirgan “qoni javonmard” va boylikka hirs qo'ygan “tomi jahongard” kabi obrazlar ishtirokida maydonga kelgan g'oyatda sermazmun badiiy lavhalarda insonni komillik rutbasida ko'rish g'oyasi hayotiy timsollar bilan boyitiladi. Ko'rinadiki, ulug' shoir dunyoqarashicha, inson qaysi tabaqa vakili bo'lishidan qat'iy nazar, ma'naviy kamolot pillapoyalaridan odimlab bashariyatning oriflik darajasini egallashga haqli.

Dostonning ikkinchi bobi Xoliq, ya'ni Olloh hamdiga bag'ishlanadi. Mazkur bobda shoir hamma narsani yaratgan Xoliqning osmon va quyoshdan tortib har bir zarrani, butun o'simliklar va hayvonot olamini, kishilik jamiyatini bir-biriga bog'lab harakatlantirib turishini cheksiz hayrat bilan tasvirlaydi. Alisher Navoiy “Uning zoti lutf va safodan iborat, lekin vafo isi unga begona” degan fikrlarni ilgari surar ekan, bu o'rinda tasavvuf ta'limoti asosida fikr yuritilayotganligi ma'lum bo'ladi.

Dostonning 3-6 boblari (to'rt bob) munojotlarni o'z ichiga oladi. Munojotlarda dunyodagi barcha mavjudotlar o'z yaratganiga doim sajda qilishi zarur, Xudoning qahri kelsa, “ko'k bir etak kul” kabi sovurilib ketishi hech gap emasligi ta'kidlanadi. Shuning uchun insonlar o'ylab ish qilishi, gunoh qilishga yo'l qo'ymasligi, qiyomat kunini unutmashligi, har bir gunoh uchun qiyomat kuni jazo olajagini esda tutishi, islom dini qoidalariga to'la rioya qilishi zarurligi uqtiriladi.

Dostonning 12-bobi ulug' salaflar Nizomiy Ganjaviy va Amir Xusrav Dehlaviy madhiga bag'ishlangan. Dastlab Nizomiyga ta'rif berilar ekan, uning ismidagi harflar abjad hisobiga ko'ra 1001 soniga teng kelishi jihatidan Xudoning 1001 ismiga hamohang ekanligi aytiladi.

13-bob Nuriddin Abdurahmon Jomiy madhini o'z ichiga oladi. Navoiy Nizomiy va Dehlaviyni bir bobda ta'riflagani holda ustoz va do'sti Abdurahmon Jomiyga alohida bob bag'ishlaydi. Uni o'sha davrning “qutbi tariqati” deb ataydi.

Dostoning 16-bobi zamona sultoni Husayn Boyqaro madhini o‘z ichiga oladi. Alisher Navoiy bu bobda talmeh san’ati vositasida Husayn Boyqaroni kuch-qudratda Firdavsiy qahramoni Rustamga, adolat va fazl-u kamolda Eronning afsonaviy podshosi Jamshidga o‘xshatadi.

17-bob “Ko‘ngul ta’rifida” deb nomlanadi. Bu bobda Navoiy qudratli dehqon (Xudo) ilk tongda insonni yaratgandan keyin unga ko‘ngul ato etganini bayon qilar ekan, ko‘ngulni yurak bilan adashtirmaslikka chaqiradi. Shoirning fikricha, yurak savdogarda ham bor, lekin uning butun fikri-yodi savdoda. Yaratganning yodi bilan yashaydigan insondagina haqiqiy ko‘ngul bo‘ladi va ugina “ahli dil” sanalishi mumkin. Shuningdek, Navoiy ko‘ngulni olami kubro, Ka’badan-da ulug‘ joy deb ataydi.

Muqaddimaning qolgan uch bobi (18-20 boblar) hayrat ta’rifiga bag‘ishlangan. Bu boblarda Xoja, ya’ni ko‘ngulning avval mulk (narsalar) olamiga, keyin malakut (farishtalar) olamiga va nihoyat so‘ngida “ajoyib bir shahar” (inson tanasi)ga sayohati bayoni keltiriladi va bu sayohat ko‘ngulning o‘zligini tanib, inson tanasiga kirgani maqolatda “Qanoatli va qanoatsiz ikki do‘st” haqidagi hikoyat ilova tarzida keltirilgan. Hikoyatda keltirilishicha, ikki do‘st Fors mulkidan Chin mamlakati tomon yo‘lga tushadilar. Biri taqdir berganiga qanoatli inson bo‘lib, ikkinchisi ochko‘z, tama’gir edi. Yo‘lda ketayotib, bir toshga ko‘zlari tushadi. Uning yarmi yer ostida bo‘lib, yarmi yer yuzasiga chiqib turardi. Tosh ustida: “Kimki mehnat qilib toshni aylantirib qo‘ysa, ostidagi afsonada vayrona tagida bekitib qo‘yilgan xazina haqida yozib qo‘yilgan. Kimki bu mashaqqat, azob uqubatlarni xohlamasa, uning uchun sabru qanoat hammasidan yaxshiroqdir” degan yozuv bitilgan edi. Ochko‘z yigit yozuvni o‘qigach, xazina ilinjida tosh ostini qazishga tushib ketadi. Qanoatli odam esa beparvo tarzda shahar tomon yo‘l oladi. Shaharga kiradigan bir necha darvoza bo‘lib, u shaharga birinchi bo‘lib kiradi. Shahar aholisining odatiga ko‘ra, mamlakat podshosi qazo qilsa, darvozadan birinchi kirgan odamni podshoh qilib ko‘tarar ekanlar. Shu tariqa bu do‘st o‘z qanoati tufayli mamlakatga podshoh bo‘ladi. Uning tosh ostini qaziyotgan do‘sti esa og‘ir mehnatni bajarib bo‘lgach, toshni ag‘darib qarasa, “Xom ta’ma bu dunyoda alam chekadi” deb yozib qo‘yilgan ekan. Xulosa shuki, qanoatli inson o‘z sabr-u qanoati tufayli shoh martabasiga erishadi, qanoatsiz inson esa ta’ma ilinjida xoru zor bo‘ladi.

“Hayratu-l-abror” dostonida xotima ham o‘ziga xos o‘ringa ega. Dostonning 62-63-boblari hazrat Navoiyning xulosa va yakuniy fikrlarini o‘z ichiga oladi. 62-bobda Navoiy dostonni yaratish orzusidan boshlab uni tugatgunicha bo‘lgan jarayon haqida yozar ekan, dostonni yozish xayoli unga tinchlik bermagani, elu yurt xizmati, xalq arz-dodini tinglash uni asosiy maqsaddan chalg‘itsa-da, Xudoning o‘zi unga marhamat ko‘rsatib, nihoyat bu ulug‘ muddaoni poyoniga yetkazganini betakror tashbehlar vositasida bayon qilib beradi.

Muqaddimaning so‘nggi 21-bobi Xoja Bahouddin Naqshband va uning xalifasi Xoja Ubaydulloh Ahror madhiga bag‘ishlangan. Alisher Navoiyning muqaddimadagi so‘nggi bobni aynan shu shayxlarga bag‘ishlashi shoirning naqshbandiya suluki vakili ekanligiga ishora edi. Bob o‘z ichida ikki qismga ajratiladi, birinchi qism 15 baytdan iborat bo‘lib, uning deyarli har bir baytida naqsh so‘zining turli holat va shakllarda ishtiyoq (o‘zakdosh so‘zlarni keltirish) va tanosub (ma’no va mohiyat jihatidan bir-biriga yaqin so‘zlarni keltirish) san’atlari vositasida qo‘llanilganligini ko‘ramiz.

“Hayratu-l-abror” dostonida kun tartibiga qo‘yilgan masalalar bevosita “Xamsa”ning keyingi dostonlarida ham davom etadi, xususan, komil insonga xos adab, qanoat, karam va saxovat, futuvvat, rostlik, vafo kabi xislatlar bilan bog‘liq masalalar “Farhod va Shirin” dostoni, “Sab’ai sayyor” tarkibidagi hikoyatlar, “Saddi Iskandariy” dostonlarida yangicha talqin topganligini ko‘ramiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Алишер Навоий. Хамса, Танқидий матн, Нашрга тайёрловчи П. Шамсийев. Т.:”Фан”, 1960 й.
2. Нажмиддин Комилов .Тасаввуф .-Т.: МОВАРОННАХР-ЎЗБЕКИСТОН, 2009й.
3. Фариддин Аттор . “Тазкират ул –авлиё”.-Т.:2013й.
4. Алишер Навоий . “Ҳайрат ул-аброр. ТАТ. Ўн жилдлик. Олтинчи жилд.-Т.: Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги Ғ.Ғулум номидаги нашриёт-марбаа ижодий уйи, 2013.
5. Муҳиддинов М.Қ. Комил инсон - адабиёт идеали. - Т.: Маънавият, 2005.

6. Mukhiddinov M.K. Love is the cleansing power. Science and Engineering Research Support Society. ISSN: 2005-4238 (Print);ISSN: 2207-6360
7. Khasanova Mashkhura Jumanovna. The role of praises in the development of turkic odes. .Journal of critical reviews, 2020.07. 948-951

